

Перспективи подальших досліджень зазначеної проблеми вбачаємо в конкретизації особистісних і ситуаційних чинників, які обумовлюють характер оцінки взаємодії і взаємостосунків людей як справедливих / несправедливих; в аналізі когнітивних, емоційних і поведінкових реакцій людей на справедливість/несправедливість; у вивченні взаємозалежного, двостороннього зв'язку між поняттями «справедливість» і «психологічна безпека» тощо.

1. Краткий словарь-справочник по психологии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.vocabulary.ru/dictionary/35/word/spravedlivost>.
1. Соснина Л. М. Тенденции исследования справедливости в зарубежной социальной психологии [Электронный ресурс] / Л. М. Соснина. – Режим доступа : <http://dlib.eastview.com/sources/article.jsp?id=10270421>.
2. Филиппов А. В. Тысяча состояний души : краткий психолого-филологический словарь [Электронный ресурс] / А. В. Филиппов, Н. Н. Романова, Т. В. Летягова. – Режим доступа : <http://www.vocabulary.ru/dictionary/976/word/spravedlivost>.
3. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / [редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1983. – Т. 4 : Н – П / [уклад.: Р. В. Болдирев та ін. ; ред. тому : В. Т. Коломієць, В. Г. Склярєнко]. – 2003. – 656 с.
4. Гулевич О. А. Социальная психология справедливости / О. А. Гулевич. – М. : Ин-т психол. РАН, 2011. – 284 с.
5. Рощин С. К. Психологическая безопасность: новый подход к безопасности человека, общества и государства / С. К. Рощин, В. А. Соснин // Российский монитор. – 1995. – № 6.
6. Основы психологической безопасности. Бэкмология : [статьи]. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.becmology.ru/blog/warrior/security_intro02.htm.
7. Психологическая безопасность : [учебное пособие] / [В. П. Соломин, Л. А. Михайлов, Т. В. Маликова, О. В. Шатрова]. – М. : Наука, 2005. – 372 с.

УДК 316.624.3

Галина Федоришин

НЕХТУВАННЯ ПОТРЕБАМИ ДИТИНИ ЯК ВИД НАСИЛЬСТВА ТА ЙОГО НАСЛІДКИ

Нині в українському суспільстві гостро постає проблема безпеки, як фізичної, так і психологічної, актуалізуються одвічні цінності любові, поваги, толерантності та свободи. У цьому зв'язку авторка статті розкрила сутність явища економічне насильство над дитиною або нехтування потребами дитини та його зв'язок з емоційним (психологічним) насильством. Здійснено аналіз причин, форм, індикаторів і наслідків економічного насильства над дитиною в сім'ї.

Ключові слова: насильство, економічне насильство, нехтування потребами, зневаження, сім'я, шкільне середовище, батьки, особистість, цінності.

The problems of physical and psychological safety have become very urgent in the Ukrainian society nowadays. The everlasting values of love, respect, tolerance and freedom are actual again. In view of this the author of the article exposes the essence of such phenomena as economic violence upon a child or ignoring his necessities and also the psychological violence upon a child. The author analyses the reasons, forms, indicators and consequences of the economic violence upon a child in the family.

Keywords: *violence, economic violence, neglect, family, school environment, parents, ignoring necessities, personality.*

Суспільство занадто довго мирилося з насильством у сім'ях і не притягувало кривдників до відповідальності за нього. Наслідком цього є той факт, що нехтування потребами людини або економічне насильство зустрічається сьогодні чи не в кожній родині, поширеним воно є в шкільному середовищі. Проте глибинною причиною будь-якого виду насильства є зневажання людини як найвищої цінності та її потреб у безпеці, у визнанні її приналежності, у любові, у самореалізації та свободі. Лише відродження цих цінностей, визнання їх пріоритетними на рівні суспільства, громади, особистості зробляють можливими подолання та ефективну профілактику не тільки економічного, а й інших видів насильства над людиною, а надто – над дитиною.

З точки зору закону, економічним насильством у родині або зневажливим ставленням є позбавлення майнових прав чи їхнє обмеження, відмова в грошах на їжу, теплий одяг, засоби гігієни чи ліки, витрачання сімейних коштів однією людиною, що прирікає родину на голод і злиденне існування. Згідно з Кримінальним кодексом України, це – «злісне невиконання батьками обов'язків по догляду за дитиною» (ст. 166), а згідно з Кодексом України про адміністративні правопорушення – «невиконання батьками обов'язків по вихованню дітей» (ст. 184).

Теоретичне й практичне розв'язання проблеми економічного насильства знайшло відображення в діяльності багатьох міжнародних і всеукраїнських громадських організацій (Українська Гельсінська спілка з прав людини, Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда-Україна», Жіночий консорціум України, український фонд «Благополуччя дітей» та ін.), у наукових дослідженнях провідних вітчизняних учених, зокрема, філософів (В.Ананьїн, Д.Метілка та ін.), психологів (І.Бех, Л.Берковиць, О.Ліщинська, О.Лютак, Н.Максимова, В.Оржеховська, О.Орлов, Л.Повалій, Т.Цюман, І.Фурманов та ін.), педагогів (О.Безпалько, Т.Гончарова, Н.Заверико, І.Зверева, Л.Нечипоренко, Н.Опухова, В.Постовий та ін.), соціологів (О.Бойко, Л.Герасіна, В.Закірова, А.Ноур, Т.Шипунова, М.Юрій та ін.), правознавців (І.Басиста, В.Брижик, І.Дроздова, А.Запорожцев, А.Лабунь та ін.).

Мета повідомлення – здійснити аналіз причин, форм, проявів і наслідків зневажливого ставлення до дитини.

Діяння визнається насильством у сім'ї лише тоді, коли воно порушує вимоги чинного законодавства та призводить чи може призводити до порушення конституційних прав і свобод члена сім'ї. Економічне насильство в сім'ї може мати форму активних дій (знищення майна та ін.) або бездіяльності, тобто пасивної поведінки особи, коли вона не вчиняє дій, які могла та повинна була вчинити, щоб запобігти настанню шкідливих наслідків (наприклад, ненадання допомоги членові сім'ї, який перебуває в небезпечному для життя стані) [1].

Насильством у сім'ї визнаються тільки умисні діяння. У контексті представленої проблеми – це умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена

сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я [2]. Це означає, що особа, яка вчинила насильство, усвідомлювала або повинна була усвідомлювати характер вчинених нею дій чи бездіяльності, передбачала або могла передбачити (виходячи з її фізичного й психічного стану) можливість настання таких шкідливих наслідків, як заподіяння моральної шкоди, шкоди фізичному чи психічному здоров'ю іншого члена сім'ї. Необхідно зазначити, що вчинення насильства в стані алкогольного сп'яніння не виключає можливості особи усвідомлювати й передбачати настання шкідливих наслідків. Згідно з Кримінальним кодексом України, особа, яка скоїла злочини в стані сп'яніння внаслідок уживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих засобів, підлягає кримінальній відповідальності [1].

Цей вид насильства може порушувати такі права й свободи особи, як право на недоторканість житла, право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом, право на працю, право приватної власності тощо. Економічне насильство в сім'ї різноманітне за видами й виявляється у своєрідному економічному тиску на члена сім'ї. Це не тільки вказані у визначенні порушення, а й інші види позбавлення або обмеження трудових і майнових прав. Наприклад [2; 3]:

- заборона працювати членові сім'ї за наявності його бажання та працездатності;
- позбавлення або обмеження одним членом сім'ї іншого члена сім'ї можливості користуватися й розпоряджатися грошима, які він заробив або які є їхньою спільною власністю;
- примушування члена сім'ї виконувати важку, непосильну роботу;
- відмова члена сім'ї (батька, матері) опікуватися малолітніми, неповнолітніми членами сім'ї, старими, інвалідами тощо;
- створення ситуації, за якої один член сім'ї змушений систематично просити гроші, коли вони в сім'ї є, на утримання сім'ї або на власні потреби;
- втягнення неповнолітніх у заняття жебрацтвом;
- примушування чи втягнення в заняття проституцією;
- ухилення від сплати платежів, які один член сім'ї зобов'язаний сплачувати на користь іншого;
- протидія законній господарській діяльності одного члена сім'ї з боку іншого або, навпаки, примушування члена сім'ї займатися певними видами діяльності;
- злочинні діяння одного члена сім'ї проти власності іншого члена сім'ї;
- злочинні діяння одного члена сім'ї стосовно майна, що належить йому та іншому членові сім'ї на правах сумісної (спільної) власності;
- порушення недоторканості житла;
- зловживання опікунськими правами.

Нехтування інтересами й потребами дитини – це також відсутність належного забезпечення основних потреб дитини у вихованні, освіті, медичній допомозі з

боку батьків або осіб, які їх замінюють, з огляду на об'єктивні причини (бідність, психічні хвороби, недосвідченість) і без таких [4]. Типовим прикладом зневажливого ставлення до дітей є залишення їх без нагляду, що призводить до нещасних випадків, отруєнь й інших небезпечних для життя та здоров'я дитини наслідків. Отже, до форм економічного насильства над дитиною відносимо такі (табл. 1):

Таблиця 1

Форми нехтування потребами дитини

Сімейне середовище	залишення дитини без нагляду ненадання дитині харчування, одягу, житла ненадання дитині медичної допомоги відсутність належної уваги, опіки, захисту (бездоглядність) відсутність можливості отримання адекватної освіти насміхання над інтересами неприйняття точки зору відкидання експлуатація дітей, які не досягли віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, шляхом використання їхньої праці з метою отримання прибутку (ст. 150 КК) використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (ст. 150-1 КК) примушування чи втягнення в заняття проституцією, тобто надання сексуальних послуг за плату шляхом застосування насильства чи погрози його застосування, знищення чи пошкодження майна, шантажу або обману (ст. 303 КК) втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304 КК)
Освітнє середовище	ігнорування фізичних потреб дитини (заборона піти до туалету) відбирання в слабших дорогих речей, грошей, їжі псування особистих речей і шкільного приладдя примушування дитини до непосильної праці

Нехтування потребами дитини має місце не лише в тому разі, коли в сім'ї відсутні або недостатні матеріальні засоби для прожиття, іноді батьки чи особи, які їх замінюють, поводять себе так, зловживаючи своїми правами й користуючись беззахисністю і залежним становищем дитини. Цей вид насильства найбільш поширений у молодшій віковій групі – 23% стосувалися дітей віком від народження до двох років. Поганий догляд частіше характерний жінкам (61%), ніж чоловікам (39%) [4].

Сьогодні фахівці виокремлюють чотири групи факторів жорстокого ставлення до дітей у сім'ї, а саме: індивідуальні (з боку батьків і дітей), сімейні, соціокультурні та кризові [5, с.6]. Розглянемо групу індивідуальних чинників з боку батьків. Причинами байдужого ставлення до потреб своїх дітей можуть бути особистісні особливості батьків. Ризик насильства зростає, якщо в батьків спостерігаються такі психологічні характеристики, як ригідність, домінування, тривожність, роздратованість (особливо на провокуючу поведінку дитини), низька самооцінка, імпульсивність, залежність, низький рівень емпатії та відкритості, низька стресостійкість, емоційна лабільність, агресивність, замкну-

тість, підозрілість. Наступним чинником є психічне здоров'я батьків. Ризик застосування батьками насильства стосовно дітей збільшують виражені в них психопатологічні відхилення, схильність до суїцидів.

Більшість дітей, про яких погано піклуються й чиїми потребами нехтують, це діти, батьки яких зловживають алкоголем або вживають наркотичні речовини. Алкоголізм і наркоманія батьків призводять до психофармакологічних проблем й афективних станів, агресивності, гіперсексуальності, дратівливості, порушення координації, послаблення контролю над своєю поведінкою, зниження критики, зміни особистості та інших проблем.

Іноді батьки або особи, що їх замінюють, поводять себе таким чином через брак батьківської компетенції, через відсутність батьківських почуттів, неприйняття дитини. Дефіцит батьківських почуттів і навичок найчастіше характерний для випускників інтернатів, а також молодих батьків, розумово відсталих чи психічно хворих батьків. Вагомими чинниками є наявність випадків застосування насильства в минулому, стреси, пережиті особистістю та пов'язані з фінансовими проблемами, утратою роботи, станом здоров'я, взаєминами в сім'ї тощо, негативне ставлення до оточення та неадекватні соціальні очікування стосовно дитини, низький рівень соціальних навичок.

Структура сім'ї й модель спілкування між її членами теж становлять цікавість для дослідників валеїнсології (науки про насильство). Так, у родинах батьків-одинаків, а також у багатодітних родинах зростає ризик вчинення наруги над дитиною. У неповній чи багатодітній родині більше передумов для переживання стресу, ніж у звичайній (дефіцит вільного часу батьків, неможливість надати потрібну увагу кожній дитині тощо). Зміна співмешканців ускладнює формування сім'ї як системи. Вітчим у родині або прийомні батьки теж становлять чинник ризику: імовірність сексуального насильства над дівчинкою збільшується в родинах із нерідним батьком [6].

Конфліктні або насильницькі взаємини між членами родини, незадоволеність шлюбними стосунками, несумісність партнерів теж збільшують ризик жорстокого ставлення до дитини. Досвід підтверджує, що батьки, які використовують насильство для врегулювання конфліктів один з одним, схильні використовувати його й стосовно дітей. Жінки, що зазнають насильства від чоловіка, вірогідно частіше застосовують його до своїх дітей.

У закритих сімейних системах, у родинах з ригідними сімейними кордонами й порушеними емоційними зв'язками, з низьким рівнем згуртованості є високий ризик застосування насильства до дитини. Якщо між батьками й дитиною не сформована прихильність, емоційні зв'язки, основні навички взаємодії, вирішення конфліктних ситуацій, зростає ризик насильства.

Профілактика будь-якого виду насильства передбачає його ранню діагностику. Цьому сприятиме обізнаність про прояви або індикатори насильства, на які повинно звернути увагу найближче оточення дитини (табл. 2) і повідомити відповідні органи, згідно із сучасним законодавством [2], або фахівців (психолога, соціального працівника). Це є звичайна превентивна практика європейських держав, у яких інформація про неблагополуччя дитини найчастіше надходить від небайдужих сусідів, знайомих сім'ї, учителів, лікарів.

Таблиця 2

Індикатори відсутності турботи про дитину

Відмова від дитини	Діти, від яких відмовилися зовсім або на тривалий час
Нестача турботи	Дуже маленькі діти, залишені без нагляду Діти, залишені під наглядом інших дітей, які занадто малі, щоб піклуватися про молодших Діти, про яких батьки або особи, що їх замінюють, мало піклуються протягом тривалого часу й не звертають уваги на те, що вони займаються небезпечною діяльністю
Відсутність відповідного одягу й гігієни:	Брудний одяг, взуття, які не відповідають сезону та погодним умовам, старе вбрання Наочні ознаки існування в злиднях (незважаючи на реальні прибутки родини) Постійно хворіють на ГРЗ Діти з обмороженнями або із сонячними опіками, що пов'язано з відсутністю відповідного одягу, догляду й уваги Висип або інші шкірні захворювання, що з'явилися в результаті незадовільної гігієни Діти постійно брудні, гігієнічно запущені
Відсутність медичної допомоги	Діти, чії потреби в медичній допомозі не задоволені
Нестача відповідної освіти	Діти, які постійно пропускають заняття в школі або взагалі не відвідують школу Відмова від роботи або навчання під тиском кривдника
Нестача необхідного харчування	Діти, яких мало годують або годують неякісною їжею Діти, які постійно скаржаться на голод, шукають у сміттєвих баках, випрошують та ін. Фізіологічні ознаки поганого харчування (наприклад, виснаження, надутий живіт) Діти із сильним відставанням у фізичному розвитку Переважно апатичні та втомлені
Незадовільні житлові умови	Структурно небезпечне житло, відкрита електрична проводка та ін. Занадто сильне або недостатнє опалення Антисанітарні житлові умови
Інше	Незадовільні стосунки з батьками Погана успішність і відвідування школи Ознаки сексуального знущання над дитиною

Оскільки йдеться про фрустрацію життєво важливих потреб дитини, то розглядати економічне насильство слід у зв'язку з емоційним (психологічним). Між ними тонка грань у формах прояву, але детермінація, індикатори та наслідки майже однакові (табл. 3) [3; 4].

Таблиця 3

Вплив емоційного(психологічного) та економічного насильства на дитину

	Категорії	Характеристика
1	Емоційний стан	низька самооцінка знижений емоційний фон пригнічений стан боязкість неспокійність, тривожність
2	Поведінка	опозиційна невідповідна віковій відповідальності запобіглива асоціальна/делінквентна сексуалізована
3	Інтелект	затримка інтелектуального розвитку погана успішність труднощі з концентрацією уваги
4	Взаємини однолітками	3 не прагне до спілкування, відсутні навички конструктивного спілкування замкнута агресивна через відсутність необхідних знань та ерудиції завоювання авторитету серед однолітків у школі ускладнюється
5	Фізичний стан	маленький зріст недостатня вага запущений, неохайний вигляд
6	Десоціалізація особистості	відсутність конструктивних стосунків з дорослими входження в кримінальне, асоціальне середовище вживання алкоголю, наркотиків крадіжки, хуліганські вчинки та інші правопорушення проституція серед дівчат зміна статевої орієнтації в хлопців
7	Віддалені наслідки	труднощі в спілкуванні як із чоловіками, так і з жінками в дорослому віці, у встановленні нормальних сексуальних стосунків труднощі в створенні власної родини конфлікти зі своїми батьками й дітьми паттерн насильницької поведінки до найближчого оточення та ін.

Результати аналізу наслідків емоційного й економічного насильства над дитиною на рівні суспільства вражають своєю масштабністю й незворотністю [3; 4; 7]:

– утрата людських життів у результаті вбивства неповнолітніх або доведення їх до самогубства;

– утрата в особі дітей і підлітків повноцінних членів суспільства внаслідок порушення їхнього фізичного та психічного здоров'я, низького освітнього та професійного рівня, кримінальної й адиктивної поведінки;

- утрата потенційних батьків, здатних виховати здорових у фізичному та моральному значенні дітей;
- відтворення та примноження жорстокості в суспільстві, оскільки нерідко самі жертви стають насильниками;
- криміналізація сім'ї, формується особливий спосіб життя, коли насильство, алкоголізм, наркоманія стають нормою, що передається з покоління в покоління;
- бездоглядність і безпритульність дітей;
- зростання кількості розлучень;
- формування насильницького менталітету нації;
- жебракування;
- утрата загальнолюдських цінностей любові та взаєморозуміння;
- є передумовою скоєння злочинів у суспільстві та ін.

Висновки. Сумними реаліями сучасного дитинства є факти насильства в родинях, освітянському середовищі, на вулиці, в інтернет-середовищі. Територія життєдіяльності сучасних дітей розширюється, а отже, зростають ризики наруги над дитиною та позбавлення її морального й фізичного благополуччя.

Освітняни (перш за все, шкільна адміністрація) дотримуються позиції невторчання, та й діти не бажають звертатися до них по допомогу через недовіру й страх. Жорстоке поводження з дитиною в сім'ї ще більше приховується або й не визнається таким узагалі, особливо в ситуації емоційного чи економічного насильства. Набирає обертів кібернасильство, про яке деякі батьки навіть не здогадуються, а дехто закриває на нього очі, адже поки дитина «плаває» в інтернет-просторі, у них з'являється вільний час. Так, згідно з дослідженням британського Товариства із запобігання жорстокому поводженню з дітьми (NSPCC), кожна п'ята дитина впродовж останнього року зазнавала приниження в соціальних мережах. Зокрема, ідеться про знущання, непристойні пропозиції сексуального характеру, кібер-переслідування та вимоги виглядати й одягатися певним чином [7].

Діти в українських родинях практично необізнані щодо можливостей захисту від жорстокого поводження й отримання допомоги. Вони не звертаються до відповідних служб самостійно та майже не мають надії на те, що про їхнє скрутне становище повідомить хтось із дорослих. Зазначене окреслює перспективи подальших досліджень, таких як розробка превентивної програми «Основи психологічної безпеки підростаючої особистості», у якій були б висвітлені всі можливі психологічні ризики соціалізації сучасної дитини і умови їхнього попередження на рівнях особистості, її взаємин з найближчим оточенням, громадою та суспільством.

1. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання : навч.-метод. посіб. для курсантів вищ. навч. закл. МВС України / [уклад. : Запорожцев А. В. та ін.]. – К., 2012. – 246 с.
2. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 р. № 2789-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.childfund.org.ua/irc/law/view/361/5>.

3. Федоришин Г. М. Профілактика насильства в сім'ї та в освітньому середовищі : навчально-методичний посібник / Г. М. Федоришин, О. З. Лютак. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. – 254 с.
4. Защита детей от жестокого обращения / под ред. Е. Волковой. – С. Пб. : Питер, 2007. – 256 с.
5. Гончарова Т. В. Насильство дітей у сім'ї : умови, причини й фактори виникнення / Т. Гончарова // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2010. – № 4. – С. 47–53.
6. Сексуальне насильство над дітьми : причини, наслідки, профілактика : інформ.-метод. посіб. / за заг. ред. Цюман Т. П. – К. : ФОП Пономаренко Я. М., 2011. – 76 с.
7. Кожна п'ята дитина зазнає знущань в інтернеті: дослідження [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.childfund.org.ua/irc/internet/view/1791/4>.